

VÕRDLUSARUANNE KOOS SOOVITUSTEGA TÖÖTUBADE KORRALDAMISEKS

TULEMUSED

KAASLOOME UURINGUST

TULEMUS 2.2

Autorid:

Dan Prits (WSIC)

Giusy Trogu & Miriam Gavioli (ANS)

Kaasrahastatud Euroopa Liidu poolt. Esitatud seisukohad ja arvamused on siiski ainult autorite omad ega pruugi kajastada Euroopa Liidu või Euroopa Komisjoni seisukohti. Euroopa Liit ega toetust andev asutus ei vastuta nende eest.

SISUKORD

1. Ülevaade VERA kaasloome meetodist	3
1.1 Kaasloome metoodika	3
1.2 Tehtud töö	3
1.3 Rakendamise seotud väljakutsed	4
1.4 Eetiline lähenemisviis ja kaitsemeetmed	4
1.5 Peamised saavutused ja tulemused	5
1.6 Järgmise etapi suunas: teadmistest rakendamiseni	5
2. Osalejad	5
3. Tulemused: tulemused & Sisendid	8
4. Analüüs: tulemuste leiud	15
4.1 Autismi mõistmine suhete ja turvalisuse kontekstis	15
4.2 Süsteemide ja kutsealase praktika struktuurilised lüngad	15
4.3 ASD-ga noorte emotsionaalne ja sotsiaalne haavatavus	16
4.4 Perekonnad kui kaitsjad ja tahtmatud takistused	16
4.5 Spetsialistide dilemma: vastutus ilma pädevuseta	17
4.6 Metodoloogilised ja hariduslikud tagajärjed	17
4.7 Kultuuriline ja poliitiline kontekst	17
4.8 Tulemuste kokkuvõte	18
5. Soovitused koolituse ja poliitika jaoks	19
6. Kordamine: kuidas protsessi taasesitada ja laiendada	24

1. ÜLEVAADE VERA KAASLOOME MEETODIST

See võrdlev uurimisprojekt loodi, et süvendada arusaama sellest, kuidas autistlikud noored kogevad, õpivad ja toetavad seksuaalsust, intiimsust ja turvalisust kolmes Euroopa riigis: Itaalias, Hispaanias ja Eestis. Hoolimata kultuurilistest ja institutsionaalsetest erinevustest on kõigil kolmel riigil ühine puudujääk – struktureeritud, autistlikele noortele kohandatud hariduse puudumine suhete, nõusoleku ja seksuaalse turvalisuse valdkonnas. Projekti peamine eesmärk on olnud arendada teadmisi, mis oleksid aluseks ASD-ga noortele, nende peredele ja nendega töötavatele spetsialistidele mõeldud koolitusmaterjalide väljatöötamisel.

Konsortsium leppis algusest peale kokku, et see töö peab toimuma koos ASD-inimestega, mitte nende eest. Töö keskmes on olnud kaasloome põhimõtte, mille kohaselt ASD-ga seotud arvamused, kogemused ja vajadused peavad mõjutama protsessi igat etappi. Iga riik viis läbi oma riikliku andmekogumisprotsessi, mis oli kohandatud riigi kultuurilise ja institutsioonilise kontekstiga, kuid juhendus ühisest raamistikust, milles seati esikohale osalus, psühholoogiline turvalisus ja kaasatus.

1.1 Kaasloome metoodika

Valitud kaasloome metoodika põhines osaluslikul tegevusuuringul ja kogukonnapõhistel kaasamispraktikatel. Protsess keskendus kolme peamise sihtrühma kaasamisele:

- **ASD-ga noored** – kui peamised kasusaajad ja elukogemuste teadmiste valdajad;
- **Hooldajad ja pereliikmed** – igapäevased toetajad, vahendajad ja kaitsjad, kellel on oluline ülevaade suhtlusbarjääridest, haavatavustest ja õppimisvajadustest;
- **Spetsialistid** – õpetajad, terapeudid, psühholoogid, sotsiaaltöötajad ja teised, kes suhtlevad ASD-ga noortega nii formaalsetes kui ka mitteametlikes olukordades.

Iga osalev riik kohandas oma lähenemisviisi oma elanikkonna ja institutsioonilise keskkonna järgi, tagades kultuurilise tundlikkuse. Kõigi osalevate riikide juhtpõhimõtte oli, et ASD-ga noored ja nende võrgustikud on oma elu eksperdid. See veendumus mõjutas nii **andmete kogumise vormi** kui ka **kaasatuse tooni**: empaatia, usaldus ja praktiline probleemide lahendamine abstraktse arutelu asemel.

Ühisloome sessioonid koosnesid tavaliselt poolstruktureeritud intervjuudest, fookusgruppidest ja väikestest töötubadest. Eestis eelistati individuaalintervjuusid, kuna osalejad väljendasid ebamugavust grupiaruteludes osalemiseks, eriti intsiimsetel teemadel. Hispaanias ja Itaalias olid väikeste rühmade arutelud teostatavad, eriti spetsialistide ja hooldajatega, kus eakaaslastega suhtlemist peeti kasulikuks. Kõigis riikides tagasid fasilitaatorid suhtlemise kohandamise – näiteks visuaalsed abivahendid, lühikesed sessioonid, sensoorselt sõbralik keskkond ja kohandatud sõnastus –, et osalemine oleks kättesaadav.

1.2 Tehtud töö

Riiklikud kooskonnad tegid ulatuslikku ettevalmistustööd, et tagada kaasavus ja tundlikkus. See hõlmas järgmist:

- Seksuaalsuse ja autismi teemalise olemasoleva kirjanduse, poliitika ja hariduspraktikate läbivaatamine;
- Erineva vanuse, soo ja toetusvajadustega osalejate värbamine;
- Kohandatud intervjuu juhendite ja ühiste loomevahendite väljatöötamine;
- Juhiste koostamine autismi teadvustavate suhtlusmeetodite juhendajatele;

- Eetiliste tagatiste, sealhulgas teadliku nõusoleku, konfidentsiaalsuse ja emotsionaalse turvalisuse mehhanismide tagamine.

Iga riigi partner esitas koondaruande, milles analüüsiti peamisi tulemusi järgmistes põhiteemavaldkondades: isiklikud ja professionaalsed kogemused, suhtlusprobleemid, nõusoleku ja autonoomsuse mõistmine, haavatavus, sotsiaalne vastastikune suhtlemine, iseseisev elu, ressursid ja teenused, professionaalne ja eakaaslaste toetus, praktilised vahendid ja käitumise tõlgendamine. Need tulemused on koondatud käesolevasse võrdlevasse aruandesse, mis ühendab kohalikud teadmised ühiseks Euroopa arusaamaks ASD-ga noorte seksuaalharidusest.

1.3 Rakendamise väljakutsed

Kuigi projekt saavutas märkimisväärse kvalitatiivse arusaamise sügavuse, seisnes see ka korduvate väljakutsetega, mis võivad olla kasulikud tulemuste tõlgendamisel ja järgmiste sammude kavandamisel.

Värbamise ja osalemise takistused. ASD-ga noored ja nende pered on sageli ettevaatlikud osalemisel projektides, mis puudutavad tundlikke teemasid, nagu seksuaalsus ja kuritarvitamine. Paljud pered kartsid häbimärgistamist või väärarusaamu ning mõned noored olid vastumeelsed arutama intiimsust või isiklikke kogemusi, eriti rühmas. Eestis viidi peaaegu kõik intervjuud läbi individuaalselt.

Suhtlemise ja sensoorsed takistused. Juhendajad kohandasid pidevalt osalejate suhtlemiseelistustega. Keele/sõnade otsene tõlgendamine, raskused abstraktsete või metafooriliste väljendite mõistmisel ja sensoorne ebamugavus (nt valgustus või heli) nõudsid paindlikku keskkonda ja lühikesi, struktureeritud sessioone.

Institutsioonilised ja ressursipiirangud. Kõik kolm partnerit teatasid, et autismi teemaline seksuaal- ja turvalisuse alane haridus on nii poliitika kui ka praktika tasandil väga vähe arenenud. Spetsialiseeritud materjale on vähe, erialast koolitust pakutakse harva ja üldsuse teadlikkus on piiratud. See puudujääk sunnib õpetajaid, psühholooge ja hooldajaid sageli tuginema isiklikele kogemusele või teistest riikidest imporditud materjalidele, mis ei pruugi sobida kohaliku kultuuri- või keelekontekstiga.

Emotsionaalse turvalisuse ja avatud dialoogi tasakaalustamine. Vägistamise, ärakasutamise või seksuaalsuse teemade arutamine võib osalejates stressi tekitada, eriti neil, kel on traumaatilisi kogemusi või kes on varem kogenud tõrjutust. Juhendajad õppisid seadma esikohale emotsionaalse kontrolli, kasutades selleks maandamisülesandeid, pause ja järeltoetust. Mõnel juhul kogesid ka osalenud spetsialistid emotsionaalset pinget, kuna nad tunnistasid lüüki oma pädevuses.

Kultuurilised erinevused seksuaalsuse arutamisel. Kolmes kontekstis ilmnesid erinevad mugavustasemed ja tabud. Itaalia ja Hispaania osalejad kaldusid vaatlema seksuaalsust suhete ja emotsioonide prisma läbi, samas kui Eesti osalejad rõhutasid privaatsust, piire ja turvalisust. Need kultuurilised erinevused mõjutasid mitte ainult seda, mida osalejad olid valmis arutama, vaid ka seda, kuidas koolitusmaterjale hiljem kultuuriliselt ja psühholoogiliselt sobivaks kujundada.

1.4 Eetiline lähenemine ja osalejate kaitsmine

Uuringu olemus nõudis suurt eetilist tundlikkust. Iga kooskond järgis riiklikke eetilisi suuniseid ja ELi tasandi standardeid haavatavate osalejate kaitsmiseks. Nõusoleku andmise kord kohandati erinevate kognitiivsete tasemetega, tagades arusaamise ja vabatahtliku osalemise. Emotsionaalset turvalisust käsitleti pideva vastutusega – mitte ühekordse allkirjana –, kusjuures juhendajad kontrollisid regulaarselt osalejate mugavust ja valmisolekut.

Kõikides kohtades oli eriti uuenduslik „**kihiline nõusoleku**” mudel, mis võimaldas osalejatel valida oma osaluse taseme (näiteks arutada ainult mitteisiklikke näiteid või kasutada hüpoteetilisi olukordi). See osutus äärmiselt oluliseks ärevuse vähendamisel ja mõtestatud osalemise võimaldamisel

Teine oluline tunnusjoon oli **ASD-ga kaasabistajate või nõustajate** kaasamine, eriti Hispaanias ja Itaalias, mis aitas suurendada usaldust ja usaldusväärsust. Nende osalemine tugevdas projekti osaluslikku eetikat ja pakkus vahetut eeskjuju võimestamise ja kaasamise kohta.

1.5 Peamised saavutused ja tulemused

Partnerite andmekoqumisfaasi lõpuks saavutas projekt mitmeid käegakatsutavaid ja käegakatsutamatuid tulemusi:

- Kvalitatiivne ülevaade 57 osaleja arvamustest kolmes riigis.
- Tugev võrdlev raamistik Euroopa-üleste suundumuste ja riigipõhiste nüansside kindlakstegemiseks.
- Eetiliste ja metodoloogiliste standardite kehtestamine autistliku spektri häirega noorte kaasamiseks tundlikel teemadel.
- Usalduse alus teadlaste, osalejate ja kogukondade vahel, mis toetab järgmist etappi: praktiliste koolitusmaterjalide ühine kavandamine.

1.6 Järgmise etapi suunas: teadmistest rakendamiseni

Käesolev osa esindab Euroopa tasandi sünteesi, mis on saadud kolme riikliku aruande võrdlevast analüüsist. Itaalias, Hispaanias ja Eestis on ühine kavandamisprotsess toonud esile ühised väljakutsed ja püüdlused. ASD-ga noored, nende hooldajad ja spetsialistid seisavad pidevalt silmitsi takistustega suhete, intiimsuse, nõusoleku ja isikliku turvalisuse mõistmisel ja navigeerimisel. Seega on see esialgne etapp andnud mitte ainult teadmistebaasi, vaid ka **sotsiaalse aluse** järgmiseks etapiks – ASD-ga noorte kognitiivsete, emotsionaalsete ja sensooriliste vajadustega kohandatud **koolitusmoodulite** väljatöötamiseks ning täiendavate juhiste koostamiseks peredele ja spetsialistidele.

Järgmises etapis võetakse need arvamused ja järeldused arvesse ning need muudetakse **praktilisteks, tõenduspõhisteks õppematerjalideks**, mis edendavad ASD-ga noorte mõistmist, võimestamist ja turvalisust kogu Euroopas.

2. OSALEJAD

2.1 Ülevaade

Kaasloomeprotsessis osalesid kolm peamist sihtrühma – **autistlikud noored, nende mitteametlikud hooldajad, ja spetsialistid** töötavad nendega. Kõigis kolmes riigis hoiti osalejate arv teadlikult väike ja keskenduti pigem ohutusele, kättesaadavusele ja sügavale mõtisklusele kui kvantiteedile. Kokku osales ühisloome tegevustes **56 inimest**.

Riik	ASD-ga noored	Hooldajad / pered	Spetsialistid	Kokku
Itaalia	6	8	7	21
Hispaania	6	5	5	16
Eesti	5	7	7	19

Kokku	17	20	19	56

Sessioonid viidi läbi **väikeste rühmade ja individuaalsete intervjuude** kombinatsioonina, sõltuvalt osalejate mugavustasemest ja suhtlusstiilist. Iga riiklik kooskond kujundas formaadi moel, mis vähendas stressi ja andis suurima autentse panuse. Osalejate värbamine toimus autismi organisatsioonide, erivajadustega laste koolide, teraapiakeskuste ja isiklike võrgustike kaudu. Osalejaid teavitati põhjalikult projekti keskendumisest **suhetele, intiimsusele ja turvalisusele** – tundlikele teemadele, mis nõuavad usaldust, diskreetsust ja kohanemisvõimelist suhtlust.

2.2 ASD-ga noored

Profiil

Osalejad esindasid laia spektrit verbaalsete võimete, kognitiivsete funktsioonide ja sotsiaalsete kogemuste osas. Kõik suutsid väljendada oma eelistusi ja kogemusi, kuigi mõned tegid seda lihtsustatud keele, kirjalike märkuste või abistava suhtluse abil.

Kõigis kolmes riigis ilmnesid ühised jooned:

- Soov saada pigem **reaalset, praktilist teavet** suhete ja turvalisuse kohta kui abstraktset teooriat.
- Ebamugavustunne rühmaaruteludes; enamik eelistas üks-ühele või väga väikestes rühmades suhtlemist.
- Raskused koolis õpitu rakendamisel reaalses olukorras.
- Tugev motivatsioon olla mõistetud ja võetud tõsiselt.

Riikide ülevaated

- **Itaalia:** kuus osalejat, enamasti hilised teismelised või noored täiskasvanud, kes elavad koos perega. Nad rääkisid pigem sõprusest ja kaasatusest kui seksuaalsusest kui sellisest, rõhutades segadust emotsionaalsete signaalide ja nõusoleku osas.
- **Hispaania:** kuus osalejat, kellest mõned juba osalevad kutseõppes või toetatud tööhõives. Nad olid emotsionaalsete teemade suhtes avatumad, kuid neil oli raskusi piiride järgimisega, eriti veebis.
- **Eesti:** Viis osalejat, keda intervjueriti individuaalselt. Nende tagasiside keskendus **selgusele ja turvalisusele** – nad soovisid selgeid ja otseisi selgitusi ning ei soovinud metafoore ega eufemisme. Paljud meenutasid negatiivseid kogemusi koolis ja piiratud usaldust õpetajate vastu.

2.3 Hooldajad ja pered

Profiil

Hooldajate rühm koosnes peamiselt emadest. Nende ASD-ga laste vanus ulatus varateismelistest kuni kahekümnendate keskpaigani. Hooldajad kirjeldasid järjekindlalt **kaitse ja iseseisvuse** tasakaalu otsimist, tundes end sageli toetuseta ja emotsionaalselt kurnatuna. Nad soovisid konkreetseid vahendeid nõusoleku, piiride ja turvalise iseseisvuse õpetamiseks.

Riikide ülevaated

- **Itaalia:** Osales kaheksa vanemat. Arutelud keskendusid ärakasutamise hirmule ja pideva järelevalve emotsionaalsele koormusele. Vanemad soovisid **selgeid professionaalseid juhiseid** ja kättesaadavaid materiale, mis käsitlevad seksuaalsust normaalse arengu osana, mitte tabu või riskitegurina.

- **Hispaania:** Osales viis hooldajat, kellest paljud olid juba seotud autismi ühingutega. Nad rõhutasid **koordineeritud institutsionaalse toetuse puudumist** ja väljendasid tunnustust võrdõigusliku õppimise eest.
- **Eesti:** Osales kaheksa vanemat, peamiselt teismeliste poegade emad. Nad pidasid esmatähtsaks turvalisust ja digiteadlikkust, kuid tunnistasid ka vajadust õpetada iseseisvust. Vanemad palusid **visuaalseid juhendeid** ja **praktilisi näiteid** kodus kasutamiseks, kuna abstraktsed nõuanded tundusid neile abituina.

2.4 Spetsialistid

Profiil

Kolmes riigis osales 19 spetsialisti, sealhulgas õpetajad, eripedagoogid, psühholoogid, sotsiaaltöötajad ja terapeudid. Enamikul neist oli seksuaalsuse ja autismi alal piiratud formaalne ettevalmistus. Nad väljendasid tugevat motivatsiooni õppida ja luua ühiselt praktilisi vahendeid.

Riikide ülevaated

- **Itaalia:** Seitse spetsialisti, peamiselt psühholoogid ja rajatiste koordinaatorid, kirjeldasid töötamist „ilma tegevuskavata“. Nad palusid **selgeid protokolle, häid suhtlemisnäiteid** ja **koostöömehhanisme** koolide ja perekondade vahel.
- **Hispaania:** Osales viis spetsialisti, kellest paljud olid pärit vabaühendustest või riigikoolidest. Nad pooldasid **seksuaalsuse teemaliste vestluste normaliseerimist** ja nende integreerimist igapäevasesse haridusse. Siiski tundsid nad end piiratud jäikade institutsionaalsete raamistikega.
- **Eesti:** Seitse haridus- ja tervishoiusektori spetsialisti rõhutasid **riiklike suuniste täielikku puudumist**. Nad palusid samm-sammult materjale, mis selgitaksid, kuidas arutada ASD-ga noortega selliseid teemasid nagu kehateadlikkus ja nõusolek.

2.5 Juurdepääsetavus ja kaitsemeetmed

Kõik sessioonid kohandati vajaduse korral sensoorsele ja kognitiivsele juurdepääsetavusele:

- Lihtsa ja konkreetse keele kasutamine; ei metafoore ega eufemisme.
- Kohtumised, mille struktuur on ettearvatav ja millel on võimalus pausi teha või lõpetada.
- Emotsionaalse turvalisuse kontroll ja sessiooni järgne arutelu.

Juhendajaid julgustati kasutama autismi arvestavat suhtlemist ja näitama üles eetilist tundlikkust. Vajaduse korral viidi seansid läbi **üks-ühele**, et tagada mugavus ja privaatsus, eriti seksuaalsuse või kuritarvitamisega seotud teemade arutamisel.

2.6 Peamised järeldused rühmade lõikes

Sihtgrupp	Ühised vajadused ja prioriteedid
Noored	Selgus, otsekohesus, konkreetsed näited ja visuaalne õppimine.
Hooldajad	Emotsionaalne tugi, praktilised vahendid ja professionaalne juhendamine.
Spetsialistid	Struktureeritud koolitus, institutsionaalne toetus ja autismi-spetsiifilised meetodid.

Kokkuvõttes andsid need 57 osalejat **mitmekihilise arusaama** sellest, kuidas seksuaalsust, turvalisust ja suhteid reaalses elus kogetakse, moodustades tõendusmaterjali järgmises faasis **sihtotstarbeliste, kaasavate koolitusmaterjalide** väljatöötamiseks.

3. TULEMUSED: VÄLJUNDID JA SISENDID

Käesolevas osas on kokku võetud peamised järeldused ja tulemused, mis on saadud kolme riikliku aruande (Itaalia, Hispaania ja Eesti) põhjal, mis on koostatud ASD-ga noorte, hooldajate ja spetsialistide ühiste koosloomesessioonide käigus.

Keskendutakse nii **Euroopa üldistele järeldustele** kui ka **riigipõhiste erinevustele**, tuues esile peamised takistused, soodustavad tegurid ja korduvad mustrid, mis on seotud **suhete, seksuaalsuse, turvalisuse ja õppimisvajadustega**.

Tulemused on jaotatud teemavaldkondadeks, mis on tuletatud riiklike andmekogude ristanalüüsist.

3.1 TEEMA 1 – STRUKTUREERITUD KOOLITUSE, SUUNISTE JA RESSURSSIDE PUUDUMINE

Kõigis kolmes riigis ilmnes silmatorkav lünk: **puuduvad struktureeritud riiklikud suunised või spetsiaalsed õppematerjalid**, mille abil õpetada ASD-ga noortele suhteid, seksuaalsust ja ohutust. Nii spetsialistid kui ka vanemad tuginevad **killustatud, aegunud või üldistele allikatele**, mis on sageli mõeldud neurotüüpilistele õppijatele.

Riik	Peamised tähelepanekud
Itaalia	Olemasolevad materjalid on tavaliselt imporditud tõlked või õpetajate koostatud materjalid, mis sageli moraliseerivad või on meditsiinilised. Need materjalid ei ole enamasti koostatud ASD-inimeste kaasabil ja kasutavad abstraktset või kujundlikku keelt, mida autistlikud õpilased ei suuda tõlgendada.
Hispaania	Koolid ja valitsusvälised organisatsioonid kasutavad hajutatud materjale, mis keskenduvad peamiselt anatoomiale ja reproduktioonile, kuid käsitlevad vähe emotsionaalseid küsimusi või nõusolekut. Õpetajad tunnevad, et institutsioonid ei toeta neid seksuaalse turvalisuse teemade käsitlemisel.
Eesti	Eestis ei ole autistlikele õpilastele kohandatud ametlikke materjale. Koolis antav seksuaalharidus on suuline ja teoreetiline, mistõttu on see kättesaamatu. Spetsialistid tunnistavad avalikult, et „töötavad ilma vahenditeta“.

ASD-ga noored kolmes riigis kirjeldasid koolitunde **ebaoluliste ja segadust** tekitavatena, märkides, et nad suutsid teavet meelde jätta, kuid **ei suutnud seda reaalses elus rakendada**.

Spetsialistid kinnitasid, et autismi-alase koolituse puudumine sunnib neid improviseerima või tundlikke teemasid üldse vältima, mis säilitab vaikimise ja stigma.

„Enamik meist töötab intuitsiooni, mitte struktureeritud juhiste alusel.” (Praktik, Eesti)

„See on suur puudujääk, et ülikooliharidus neid teemasid ei käsitle. Kui ma pidin sekkuma reaalses juhtumises, pidin väga kiiresti ise õppima.” (Praktik, Itaalia)

„Seksuaalsust käsitletakse tavaliselt ainult siis, kui tekib probleem.” (Praktik, Hispaania)

3.2 TEEMA 2 – TÄHTSUS KOHANDUVUS KOHANDATAVUSJA ISIKUPÄRASTAMINE

Osalejad rõhutasid järjekindlalt, et **ühtki meetodit ei saa rakendada kõigi ASD-ga õppijate puhul**. Erinevused sensoorses töötlemises, tähelepanuvõimes, suhtlemisstiilis ja sotsiaalsete kontaktide sobivuses tähendavad, et haridus peab olema väga individuaalne.

Ühised vajadused	Näited
Visuaalsed õppevahendid	Kõik riigid teatasid, et ASD-ga noored mõistavad kõige paremini pilte, diagramme, videoid ja visuaalseid stsenaariume.
Konkreetsed ja otsesed selgitused	Eufemismid („linnud ja mesilased”) tekitavad segadust; selge, faktiline keel töötab kõige paremini.
Väike või individuaalsed sessioonid	Suured rühmad tekitavad ärevust ja häirivad tähelepanu; 1:1 või sama profiiliga väikesed rühmad tagavad parema kaasatuse.
Ennustatav struktuur	Selged algused, lõpud ja reeglid aitavad luua turvalise õpikeskkonna.

Kõigi asutuste spetsialistid teatasid, et **vajavad koolitust sisu kohandamise osas**, eriti seoses sensoorsete ärritajatega ja erinevate arusaamiskiiirustega.

„Isegi parim juhend ei toimi, kui te ei kohanda vastavalt oma esitust, näiteid ja tempot.” (Praktik, Itaalia)

„Töötoad ja kolleegidevahelised kogemuste vahetused on palju kasulikumad kui abstraktsed juhendid.” (Praktik, Eesti)

„Ma sooviksin kirjalikku juhendit, mitte jäika käsiraamatut, vaid midagi
paindlikku ja praktilist.“
(Noortäiskasvanu, kellel on ASD, Itaalia)

3.3 TEEMA 3 – VÄLJAKUTSED TÖÖS PEREKONDADE JA INSTITUTSIOONIDEGA

Perekonna dünaamika ja institutsionaalsed takistused osutusid omavahel seotud probleemideks. Vanemad on sageli **peamised** suhete ja turvalisuse alase **hariduse andjad**, kuid tunnevad end ebakvalifitseeritute ja isoleerituna. Samal ajal teevad koolid ja tervishoiusüsteemid nendega harva koostööd.

Riikidevahelised järeldused

- **Hirm ja ülemäärane kaitsmine:** vanemad seavad sageli ohutuse esikohale iseseisvuse ees, piirates võimalusi suhete kohta õppida.
- **Institutsioonide vältimine:** koolid väldivad seksuaalsuse teemasid ASD-ga õpilastega, et „vältida kaebusi” või „kuna nad niikuinii ei saa aru”.
- **Teabe puudujäägid:** hooldajatel puuduvad selged, autismi jaoks kohandatud juhised; spetsialistidel puuduvad suunamisvõimalused.
- **Ülemineku riskid:** pärast kooli lõpetamist kaotavad ASD-ga noored sageli struktureeritud toetuse ja sotsiaalsed kontaktid, mis viib isolatsiooni ja haavatavuseni.

Riik	Olulisemad punktid
Itaalia	Perekonnad kirjeldasid end kui üksiklasi kooli ja maailma vahel. Vanemad otsivad koostööworkshoppe, kus nad ise ja nende lapsed saaksid koos õppida.
Hispaania	Perekondade sõnul on vabaühenduste tugivõrgustikud veidi paremad, kuid teenused on endiselt killustatud. Vanemate tugigruppe peeti kõige väärtuslikumaks õppimisvormiks.
Eesti	Institutsioonidevaheline koostöö on minimaalne. Vanemad ei usalda riiklikke teenuseid ja eelistavad probleeme eraviisiliselt lahendada, kuigi on sellest väsinud ja sooviksid saada konkreetset abi.

Korduvaks mustriks oli **põlvkondadevaheline arusaamatuste tsükel**: ASD-ga noortele ei õpetata suhtlemisoskusi, vanemad peavad ise oletama ja spetsialistidel puudub juhend, kuidas tõhusalt sekkuda.

„Perekonnad hoiatavad meid sageli teatud teemade käsitlemise eest, eriti erapraksises. Valitseb hirm, et selliste vestluste alustamine suurendab riske.” (Praktik, Itaalia)

„Ma tunnen, et olen pidevalt nagu köielkõndija – kui ma teda liiga palju kaitsen, piirab see teda; kui ma annan talle liiga palju vabadust, sean ta ohtu.” (Pereliige, Hispaania)

„Perekondade hirmud ja tabud muudavad loomuliku vestluse nendest teemadest raskemaks.” (Praktik, Eesti)

3.4 TEEMA 4 – SUHTLEMIS- JA ÕPPIMISEELISTUSED

Tulemused näitavad selgeid mustreid selles, kuidas ASD-ga osalejad eelistavad teavet vastu võtta ja töödelda:

- Lühikesed, otsesed sõnumid.
- Lihtne keel.
- Visuaalsed või rollimängude näited abstraktsete loengute asemel.
- Aeg töötlemiseks ja küsimusteks.
- Piiride austamine (pole sunnitud jagama ega puudutama).

Riik	Tuvastatud õppimiseelistused
Itaalia	Tugev eelistus visuaalsete vahendite ja sotsiaalsete lugude suhtes; ebamugavustunne koolihariduses levinud moraalse või religioosse raamistiku suhtes.
Hispaania	Eelistatakse töötubasid, kus näiteid saab järk-järgult läbi mängida ja analüüsida.
Eesti	Absoluutne vajadus sõna-sõnaliste, faktiliste, samm-sammult antavate selgituste järele – „näita, ära vihja”. Osalejad eelistavad üks-ühele õpikeskkonda.

Spetsialistid rõhutasid, et **nõusoleku** ja **emotsionaalse mõistmise õpetamine** nõuab pigem kannatlikkust, kordamist ja selgeid piire kui moraalireegleid.

„Väikestes rühmades, nagu täna, mitte suures klassis.” (Noor täiskasvanu ASD-ga, Hispaania)

„Austus tähendab, et mind tõesti kuulatakse, mitte lihtsalt viisakalt, vaid tõesti kuulatakse.” (Noor täiskasvanu ASD-ga, Itaalia)

„Kommunikatsiooni õppimine ja mõistmine on võtnud aastaid ning ma pole ikka veel kindel, kas mu järgmine küsimus võib tekitada ärevust.” (Pereliige, Eesti)

3.5 TEEMA 5 – NÕUSOLEKU, ISESEISVUSE JA TURVALISUSE MÕISTMINE

Üks kõige tundlikumaid, kuid samas olulisemaid järeldusi kolmes riigis oli ASD-ga noorte seas **levinud arusaamatus nõusoleku kohta**. Paljud ei mõistnud, millal tuleb nõusolekut küsida, millal seda võib tagasi võtta või kuidas keeldumist väljendada.

Ühised järeldused:

- Nõusolekut tuleb **õpetada selgesõnaliselt ja kontekstipõhiselt**.
- Igapäevased näited aitavad piire selgitada (nt „sa ei vaja luba, et kellelegi jäätist osta, aga sa vajad luba, et tema keha puudutada”).
- ASD-ga noored segavad sageli ära nõusoleku ja nõustumise – nõustumine millegagi, et vältida konflikti.
- Mõnedel puudub teadlikkus isiklikust ruumist või teiste mugavusest, mis suurendab sotsiaalset haavatavust.

Riik	Olulised üksikasjad
Itaalia	Spetsialistid märgivad segadust sõbralikkuse ja flirtimise vahel; paljud noored kardavad tagasilükkamist.
Hispaania	Digitaalsed ruumid (sõnumid, sotsiaalmeedia) hägustavad piire; noored ei ole kindlad, mis on isiklik ja mis avalik.
Eesti	Osalejad soovisid visuaalset demonstratsiooni teemal „mis on lubatud ja mis mitte”, väljendades frustratsiooni ebamääraste reeglite üle.

Hooldajad ja spetsialistid rõhutasid **suurenenud ärakasutamise ohtu**, kui ASD-ga noored otsides aktsepteerimist, on nõus iga tingimusega.

„Mõnikord ütlevad inimesed „jah” lihtsalt selleks, et mitte valmistada pettumust, see ei ole tõeline nõusolek.”
(Noor ASD-ga täiskasvanu, Itaalia)

„On vaja palju kordamist ja reaalseid näiteid, et aidata tal mõista, et nõusolek ei tähenda ainult „jah” või „ei” ütlemist.” (Pereliige, Itaalia)

„Alustame sõbra, tuttava ja võõra vahelise erinevuse õpetamisest.” (Praktik, Hispaania)

3.6 TEEMA 6 – AMETIALANE PÄDEVUS JA INSTITUTIONAALNE TUGI

Kõik riiklikud aruanded rõhutasid, et eri valdkondade spetsialistidel – haridus, tervishoid, õiguskaitse

- **puudub ametlik koostöö autismi-spetsiifilise suhtlemise alal**, eriti seksuaalsuse ja ohutuse osas.

Olulisemad järeldused:

- Õpetajate ja psühholoogide väljaõpe on akadeemiline või käitumise juhtimisele keskendunud, mitte suhetele või nõusolekule suunatud.
- Spetsialistid kardavad „valesti öelda“ või muul moel kaebusi esile kutsuda.
- Sektoritevaheline koostöö (nt koolide ja terapeutide vahel) on harv või isiklikel suhetel põhinev.
- Paljud soovivad **samm-sammult juhendeid, reaalse elu juhtumite arutelu ja koostööraamistikke**.

Riik	Puudused ja tugevused
Itaalia	Fragmenteeritud süsteem; sõltuvus vabaühenduste projektidest. Õpetajad räägivad enesekindluse ja vahendite puudumisest.
Hispaania	Veidi tugevam vabaühenduste sektor, mis pakub AS-hoc koolitusi. Spetsialistid vajavad autistide toetamiseks seksuaalhariduse ametlikku tunnustamist.
Eesti	Peaaegu puudub struktureeritud koolitus; spetsialistid tuginevad intuitsioonile või isiklikule huvile.

Kõigi kolme riigi osalejad väitsid, et **empaatiat ja selgeid suhtlemisoskusi** tuleks käsitleda professionaalsete pädevustena, mitte valikuliste omadustena.

„Ma ei tunne end kindlalt, kui pean sellega üksi toime tulema. See on väga keeruline ja me vajame spetsiifilisemat koolitust.” (Praktik, Itaalia)

„Isegi kogenud kliinikud ei tunne, et nad oleksid tööks neurodivergentsete noortega koolitatud.” (Praktik, Itaalia)

„Me vajame ressursse, mis on lakoonilised, paindlikud ja kohandatud toimetulekuks täiskasvanueas.” (Praktik, Eesti)

3.7 TEEMA 7 – HAAVATAVUS JA ÄRAKASUTAMISE OHT

Kõikides asutustes kirjeldasid nii spetsialistid kui ka hooldajad **sagedasi juhtumeid või hirne seksuaalsest või emotsionaalsest ärakasutamisest**, mis olid sageli seotud sotsiaalse naiivsusega, üksinduse või kuuluvustunde vajadusega.

Peamised järeldused

- ASD-ga noored ei suuda sageli eristada tõelist sõprust manipuleerimisest.
- Mõned neist on teatanud, et neid on kiusatud või sunnitud seksuaalsele käitumisele, ilma et nad oleksid mõistnud selle tagajärgi.
- Spetsialistid on täheldanud, et ASD-ga noorte agressiivne käitumine järgneb sageli traumaatilisele kogemusele või pikaajalisele tõrjutusele – „**agressor oli esmalt ohver**”.
- Sotsiaalmeedia suurendab riski: paljud noored omandavad internetist moonutatud seksuaalsed normid.

Riik	Olulisem
Itaalia	Noored õpivad seksuaalsusest peamiselt eakaaslastelt või internetist; mõned võtavad omaks kahjulikke stereotüüpe.

Hispaania	Teatatud on „konsensuslikest” ärakasutamise juhtumitest digitaalsete platvormide kaudu (fotode jagamine, privaatsete vestluste avalikustamine).
Eesti	Vanemate suur mure internetis toimuva ahistamise ja sobimatu füüsilise kontakti pärast; piiratud professionaalne suutlikkus reageerida.

„Ta [ASD-ga poeg] ei märka alati, kui keegi käitub sobimatult, eriti internetis, justkui ta ei näeks ohumärke.“ (Pereliige, Itaalia)

„Tal [ASD-ga pojal] on raske aru saada, kas inimesed on siirad ja naeravad koos temaga või tema üle. Kuritarvitamine on sageli hind, mida tuleb maksta suhtlemise eest.”
(Pereliige, Eesti)

„Me ei tunne end alati valmis olevat väärkohtlemist märkama, eriti suurema toetusvajadusega profiilide puhul.”
(Praktik, Hispaania)

13

3.8 TEEMA 8 – TEKKIVAD HEAD TAVAD

Hoolimata süsteemsetest puudustest, töid koosloomesessioonid esile julgustavaid tavasid, mis võiksid olla juhiseks järgmisele projektifaasile.

Vahend	Riik Näide
Eakaaslaste ja perekonnaga õppimine	Hispaania ja Itaalia vanemate rühmad vahetavad kogemusi ja arendavad ühist sõnavara nõusoleku teemal.
Visuaalsed ja lugudepõhised materjalid	Itaalia valitsusvälised organisatsioonid katsetavad illustreeritud juhendeid keha teadlikkuse teemal.
1:1 õpetamisvormid	Eesti juhendajad kohandavad intervjuumeetodeid turvalisteks individuaalseteks õppetundideks.
Koostöötoad	Hispaania katsetab segasessioone vanemate ja spetsialistidega, et arutada teemat reaalse juhtumite põhisel.

Need näited kinnitavad, et **väikesemahulised, kontekstile kohandatud lähenemisviisid** võimaldavad tulemuslikku õppimist isegi piiratud süsteemides, kui need on **loodud koostöös ASD -ga osalejatega** ja **keskenduvad praktilisele arusaamisele**.

„Me peaksime looma materjale koos noorte endiga. Nii on need asjakohasemad ja arvestavad rohkem nende seisukohti.” (Praktik, Itaalia)

„Mina-vormis narratiivid aitavad murda stereotüüpe ja muuta seksuaalsus nähtavaks”
(Praktik, Eesti)

„Teiste samas olukorras olevate vanematega rääkimine muudab palju, see aitab mul hingata”

(Pereliige, Itaalia)

3.9 RIIKIDEVAHELINE ERINEVUSED

VÕRDLUS:

SARNASUSED

JA

Kõigis kolmes riigis näitavad tulemused struktuurilisi ühisjooni, mis peegeldavad laiemat lõhet Euroopas: seksuaalharidus on olemas, kuid ASD-ga inimestele ei ole see kättesaadav. Vaatamata iiklikele erinevustele korduvad samad süsteemsed takistused (killustatud koolitus, institutsiooniline vaikimine ja kohandatud materjalide puudumine) kõikides kontekstides.

Aspekt	Ühine kõigis riikides	Peamised erinevused
Juurdepääs kohandatud seksuaalharidusele	Peaaegu olematu; tuginetakse üldistele või verbaalsetele lähenemisviisidele.	Hispaanias on kõige rohkem vabaühenduste juhitud algatusi; Eestis kõige vähem.
ASD-ga noorte peamised õppimisvajadused	Selgus, visuaalsed vahendid, realism, nõusoleku mõistmine.	Eesti noored on kõige otsekohesemad; Hispaania noored on kõige sotsiaalsemad.
Vanemate mured	Hirm ärakasutamise ees, toetuse puudumine ja vajadus vahendite järele.	Itaalia vanemad rõhutavad emotsionaalset heaolu; eestlased keskenduvad turvalisusele.
Ametialased lüngad	Koolituse puudumine, vea tegemise hirm, killustatud koostöö.	Hispaania spetsialistidel on veidi rohkem kolleegide toetusvõrgustikke.
Kultuuriline avatus	Seksuaalsuse tabud püsivad kõikides kontekstides.	Eesti on endiselt kõige konservatiivsem; Hispaania on kõige avatum aruteludele.

3.10 KOKKUVÕTE

Tulemused näitavad ühtset mustrit kogu Euroopas:

- **Teadmised on olemas, kuid need ei ole kättesaadavad.** Seksuaalharidus on koolides olemas, kuid ASD-ga õpilastele kättesaamatu.
- **Spetsialistidel ja perekondadel puudub struktureeritud tugi.** Mõlemad rühmad koguvad teavet erinevatest allikatest, kuid neil puuduvad selged juhised.
- **ASD-ga noored vajavad otsest, visuaalset ja kogemuslikku õppimist.** Nende suurim soov oli: „Selgitage mulle täpselt, mida see tähendab, mitte ainult seda, mida vältida.“
- **Süsteemid tuginevad heale tahtele, mitte raamistikele.** Institutsioonide vaikimine seksuaalsuse teemal tekitab nii noortes kui ka õpetajates ebakindlust.
- **Ühisdisain toimib.** Sessioonid näitasid, et kui ASD-ga inimesed ja nende pered on kaasatud, on tulemused laiahaardelisemad, turvalisemad ja paremini rakendatavad.

Need tulemused annavad empiirilise aluse järgmisele projekti faasile (WP3), mille eesmärk on arendada välja koolitusmaterjalid ASD-ga noortele, hooldajatele ja spetsialistidele, mis muudavad edaspidi õppetunnid praktilisteks ja kättesaadavateks tööriistadeks.

4. ANALÜÜS: TULEMUSTE LEIUD

Riiklike aruannete võrdlev analüüs näitab ühtset struktuuriliste ja pedagoogiliste lünkade mustrit ASD-ga noorte toetamisel **suhete, seksuaalsuse ja turvalisuse** küsimustes. Kuigi Itaalia, Hispaania ja Eesti kultuuriline ja institutsiooniline kontekst on erinev, on **peamised väljakutsed ja võimalused** märkimisväärselt sarnased.

Tulemused viitavad süsteemsele suutmatusele pakkuda **kättesaadavat, emotsionaalselt turvalist ja kontekstuaalselt mõtestatud seksuaalharidust**, millele lisandub **professionaalse pädevuse ja vanemate toetusstruktuuride puudumine**.

Käesolevas osas analüüsitakse neid tulemusi, keskendudes valdkondadevahelistele mõjudele ja sellele, kuidas need mõjutavad tulevaste õppematerjalide kujundamist. Eesmärk ei ole pelgalt kokku võtta kolme riigi kontekstist saadud tulemused, vaid tõlgendada nende sügavamat tähendust seoses süsteemsete õppimistõkete, kultuuriliste hoiakute ja pedagoogiliste vajadustega. Võrreldes Itaalia, Hispaania ja Eesti ühtivaid ja erinevaid mustreid, tuvastab analüüs struktuurilised elemendid, mida iga tõhus haridusprogramm peab käsitlema, alates suhtlusstiilidest ja kättesaadavuse nõuetest kuni institutsiooniliste vastutusteni.

Sellega tõlgitakse kaasloomeprotsessist saadud kvalitatiivsed tõendid praktilisteks disainipõhimõteteaks, mis juhivad järgmises projektifaasis (WP3) kaasavate, autismi valdkonnas pädevate koolitusmaterjalide väljatöötamist.

4.1 AUTISMI MÕISTMINE SUHETE JA TURVALISUSE KONTEKSTIS

Autism kui eristuv kognitiivne ja kommunikatiivne raamistik

Kõigis kolmes riigis kinnitasid projektimeeskonnad, et enamik olemasolevaid haridusmudeleid ebaõnnestuvad, kuna need eeldavad vaikumisi **neurotüüpilist suhtlemis- ja mõtlemisstiili**. ASD-ga noored kalduvad töötleva teavet **sõna-sõnalt, järjestikku ja visuaalselt**. Kui neile esitatakse metafoorne või sümboolne sisu, nagu tüüpilised „linnud ja mesilased” analoogiad, siis mõistmine enam ei toimi. See ebakõla paneb ASD-ga õppijad

infot **meelde jätma ilma praktiliselt omandamata** – nad suudavad õpetatud teavet taasesitada, kuid ei suuda seda rakendada reaalses olukorras, mis hõlmavad intiimsust, nõusolekut või piire.

Eestis oli see probleem kõige teravam: koolipõhine seksuaalharidus on endiselt peaaegu täielikult **verbaalne, moralistlik ja kontekstist väljas**. Itaalia ja Hispaania osalejad kirjeldasid sarnast frustratsiooni, kuid said abi vähestest vabaühenduste algatustest, mis kasutasid rohkem osalus- ja visuaalseid meetodeid.

Euroopa tasandi arusaam on selge: **seksuaalharidus peab lähtuma sellest, kuidas autistlikud inimesed tajuvad ja töötlevad reaalsust**, mitte neurotüüpilistest eeldustest implitsiitse õppimise kohta.

4.2 SÜSTEEMIDE JA KUTSEALASE PRAKTIKA STRUKTUURSED LÜNGAD

Riiklikud aruanded rõhutavad ühiselt **institutsiooniliste raamistike puudumist**, mis käsitlevad ASD-ga inimeste seksuaalsust ja turvalisust. See ei ole ainult hooletussejätmise küsimus, vaid **süsteemne ignoreerimine**.

1. Üheski kolmest riigist ei ole **riiklikke õppekavasid ega koolitusstandardeid** seksuaal- või suhetealase hariduse andmiseks ASD-ga noortele.
2. **Ametialane ettevalmistus** – õpetajakoolitus, psühholoogia või sotsiaaltöö – hõlmab harva autismi-spetsiifilisi komponente suhtlemise, nõusoleku või kehateadlikkuse valdkonnas.
3. **Teenuste killustatus**: koostöö koolide, tervishoiuteenuste ja perekondade vahel on minimaalne ning spetsialistid töötavad sageli isoleeritult.
4. Domineerivad **pigem reaktiivsed kui ennetavad lähenemisviisid**: sekkumised toimuvad alles pärast käitumiskriise või kahtlustatavat väärkohtlemist.

See institutsiooniline tühik sunnib spetsialiste **improviseerima** ja perekondi **võtma enda kanda vastutuse**, mis peaks olema jagatud eri sektorite vahel. Sellest tulenev väsimus, ebajärjekindlus ja emotsionaalne pingeline kahjustavad nii õppimist kui ka turvalisust.

4.3 ASD-GA NOORTE EMOTSIONAALNE JA SOTSIAALNE HAAVATAVUS

Analüüs rõhutab sügavalt inimlikku reaalsust: ASD-ga noored **ei ole loomult naiivsed ega impulsiivsed** – nad on **süsteemaatiliselt ebapiisavalt ette valmistatud**. Kõikides riikides kirjeldasid osalejad, et nad kasvasid üles ilma kättesaadavate selgitusteta emotsionaalse läheduse, isikliku ruumi või nõusoleku kohta. See põhiteadmiste puudumine muudab nad kergemini **ärakasutatavaks, manipuleeritavaks ja internaliseerunult häbistatuks**.

Kõigis kolmes kontekstis:

- Emotsionaalne isolatsioon ja piiratud sõprusvõrgustikud loovad **vajaduse suhete järele**, mida kuritarvitajad võivad ära kasutada.
- Veebisuhtlus hägustab piire veelgi, pakkudes juhendamisetavast.
- Need, kes maskivad ¹ (eriti naised ja tüdrukud), kogevad suuremat haavatavust, kuna nad ei suuda eristada sotsiaalset vastavust ja tõelist nõusolekut.

See näitab, et **autismi-spetsiifiline suhetealane haridus ei ole luksus**, vaid **kaitsetegur**, mis on otseselt seotud turvalisuse, enese eest seismise ja emotsionaalse heaoluga.

ASD-ga noorte sotsiaalne tõrjutus tugevdab ka ringset kahju: tagasilükkamine viib üksinduseni, üksindus viib riskikäitumiseni ja see käitumine kinnitab ühiskondlikke eelarvamusi. Selle tsükli katkestamiseks on vaja õpetada **eneseväärtustamist ja tegutsemisvõimet**, mitte ainult riskide vältimist.

4.4 PEREKONNAD KUI KAITSJAD JA TAHTMATUD TAKISTUSED

Perekondadel on kõikides riikides paradoksaalne roll – nad on üheaegselt **peamine kaitseliin ja piirangute kehtestajad**. Hooldajad, eriti emad, kannavad institutsiooniliste lünkade tõttu ebaproportsionaalselt suurt vastutust.

Nende hirm kahju ees on põhjendatud, kuid ülemäärane kaitsmine võib takistada noore iseseisvuse ja enesekindluse arengut.

Olulisemad võrdlevad järeldused:

- **Itaalia**: Emotsionaalne lähedus ja perekonna ühtekuuluvus takistavad sageli avatud arutelu seksuaalsuse teemadel. Vanemad eelistavad, et selliseid teemasid käsitleksid spetsialistid, kuid neil puudub juurdepääs spetsialistidele.

¹ Maskimine (autistlik kamuflaaž) viitab autistliku spektri häirega (ASD) isiku teadlikule või alateadlikule püüdlusele maha suruda või varjata oma autistlikku käitumist ja jäljendada neurotüüpilist sotsiaalset käitumist, et sulanduda sotsiaalsetesse olukordadesse või vältida stigmatiseerimist.

- **Hispaania:** Vanemad on avatumad, kuid tunnevad, et koolid ja süsteemid neid ei toeta. Mõningast leevendust pakuvad eakaaslaste võrgustikud ja vabaühenduste programmid.
- **Eesti:** Vanemad on endiselt väga kaitsvad ja ei usalda institutsioonide sekkumist, mis peegeldab piiratud avalikku arutelu seksuaalsuse ja puude teemadel.

Kõigi kolme puhul väljendasid pered **suurt ärevust, isolatsiooni ja pidevat ebapiisavuse tunnet**. Nad soovivad koolitust, mis annaks neile sõnad, visuaalsed vahendid ja stsenaariumid, et suhelda oma lastega tulemuslikult. See teeb hooldajatest **olulise teise sihtrühma** tulevaste haridusvahendite jaoks – nii nende rolli tugevdamiseks, kui ka süsteemse surve leevendamiseks.

4.5 SPETSIALISTIDE DILEMMA: VASTUTUS ILMA PÄDEVUSETA

Kõigi kolme riigi spetsialistid leiavad end **vastutavaks olukordade eest, mille käsitlemiseks neil puudub väljaõpe**. Õpetajad, terapeutid ja sotsiaaltöötajad puutuvad kokku küsimustega seksuaalsuse, suhete ja nõusoleku kohta, kuid **neil puudub selleks vajaliku keele kasutamise oskus, ressursid ja institutsionaalne tugi**.

Itaalias ja Hispaanias kasutavad mõned haridustöötajad Ühendkuningriigist või Skandinaaviast imporditud raamistikke, kuid need on harva keeleliselt või kultuuriliselt kohandatud. Eestis tuginevad spetsialistid suures osas intuitsioonile, „töö käigus õppimisele“ või mitteametlikele kolleegide nõuannetele. Paljud spetsialistid kardavad seksuaalteemade käsitlemise tagajärgi oma karjäärile või vanemate negatiivset reaktsiooni, eriti konservatiivsetes või maapiirkondades.

Ühine vajadus on **standardiseeritud, autismi valdkonnas pädev professionaalne koolitus**, mis hõlmaks:

- Ohutuid suhtlemistehnikaid.
- Visuaalseid ja kirjalikke õppevahendeid.
- Õiguslikke ja eetilise juhised nõusoleku ja kaitse kohta.
- Perekondade ja asutuste vahelisi koostööprotokolle.

Ilma sellise ettevalmistuseta kalduvad spetsialistid sageli vältima **autistlikke noori, jättes nad tegelikult harimata just nendes valdkondades, mis neid kaitsevad**.

4.6 METODOLOOGILISED JA HARIDUSLIKUD TAGAJÄRJED

Tulemused kinnitavad projekti **ühisloome lähenemise** meetodika tõhusust ja traditsiooniliste ülalt-alla mudelite parandamise vajalikkust. ASD-ga noorte, hooldajate ja spetsialistide kaasamine samasse protsessi andis tulemusi, mida ükski ekspertide juhitud mudel ei suutnud anda.

Peamised metoodilised õppetunnid:

- Tundlike teemade uurimiseks sobivad kõige paremini **üks-ühele formaadid**; rühmaarutelud viivad sageli tagasitõmbumise või maskimiseni.
- **Visuaalsed ja osalusmaterjalid** (nt kaardid, lühivideod, stsenaariumipõhised arutelud) suurendavad kaasatust ja arusaamist.
- **Sõna-sõnaline, otsene keel** vältib segadust ja loob usaldust.
- ASD-ga **fasilitaatorid või eakaaslasest mentorid** pakuvad autentsust ja suhtlemisostust.

See osalusraamistik osutus mitte ainult tõhusamaks, vaid ka **eetiliselt kvaliteetsemaks**, kuna tunnustas ASD-ga osalejaid teadmiste loomisel kaasautoritena, mitte passiivsete subjektidena.

4.7 KULTUURILINE JA POLIITILINE KONTEKST

Kolm riiki peegeldavad erinevaid kultuurilise avatuse ja poliitilise valmisoleku tasemeid:

Aspekt	Itaalia	Hispaania	Eesti	Eeldatav Euroopa trend
Kultuuriline avatus seksuaalsuse teemade suhtes	Mõõdukas; sageli moraalne või perekonnapõhine raamistik	Suhteliselt avatud; aktiivne MTÜ-de huvikaitsetegevus	Konservatiivne; seksuaalsus sageli tabu	Avatuse järkjärguline suurenemine, eriti valitsusväliste organisatsioonide kaudu
Institutsiooniline valmisolek	Fragmenteeritud; sõltuvuses kohalikest projektidest	Mõõdukas; detsentraliseeritud algatused	Minimaalne; vähe riiklikke tööriistu	Nõrk poliitika integratsioon kogu Euroopas
Professionaalsed võrgustikud	Ebavõrdne, sõltuv üksikutest koolidest või kliinikutest	Tugevamad on rohujuuretasandi võrgustikud	Peaaegu puuduvad	Euroopas kasvav huvi ühtsete suuniste vastu
Digitaalsed riskid	Suur mure; piiratud ennetusmaterjalid	Teadlikkuse suurenemine	Tõsine ressursside puudus	Vajadus digitaalsete turvalisuse moodulite järele

Hoolimata nendest erinevustest on kõigil kolmel riigil üks kiireloomuline ühine probleem: **praegune süsteem sõltub pigem üksikisikute heast tahtest ja vabaühenduste pingutustest kui poliitilistest raamistikest**. See ühtsuse puudumine on nii väljakutse kui ka võimalus projekti järgmise etapi jaoks, mille käigus luuakse mudel, kuidas võiks struktureeritud, autismi arvestav haridus Euroopa tasandil välja näha.

4.8 TULEMUSTE KOKKUVÕTE

Kokkuvõttes näitavad tulemused üht lihtsat tõde: **ASD-ga noored ei ebaõnnestu oma võimete, vaid oma keskkonna mõjude tõttu**. Haridus, perekonnasüsteemid ja professionaalsed struktuurid ei ole loodud vastavalt nende arusaamale suhetest ja turvalisusest. Ilma reformideta tekitavad need süsteemsed ebakõlad jätkuvalt tarbetut haavatavust, sõltuvust ja usaldamatust. Analüüs kinnitab, et

1. **Autismiteadlik seksuaalharidus on kaitsevorm**, mitte erihuvi teema.
2. **Kaasloome on hädavajalik** – ilma ASD-ga inimeste hääleta jäävad materjalidest alati välja olulised nüansid.
3. **Spetsialistid ja pered vajavad võrdset koolitust**, et tagada kooli ja kodu sõnumite ühtsus.
4. **Visuaalne, konkreetne ja sõnasõnaline sisu** on juurdepääsetavuse seisukohast väga oluline.
5. Hea tahte asemel peab olema **institutsiooniline vastutus**: järjepidevad raamistikud, poliitikad ja järelevalve on hädavajalikud.

Euroopa tähtsus seisneb selles, kuidas need riiklikud mustrid ristuvad:

Itaalia suhteline soojus, Hispaania osaluskultuur ja Eesti otsekohesus ühiselt võivad anda aluse autiste kaasavale **ühisele, kultuuriliselt paindlikule mudelile** suhete ja ohutuse hariduse jaoks – mudelile, mis Euroopas praegu puudub.

5. SOOVITUSED KOOLITUSE JA POLIITIKA JAKS

Käesolevas osas esitatakse konsolideeritud soovitusel, mis on tuletatud Itaalia, Hispaania, ja Eesti, tõlgenduste ja võrdleva Euroopa perspektiivi alusel. Eesmärk on tagada, et järgmine projekti etapp – koolitusmaterjalide ja -meetodite väljatöötamine – põhineks kindlalt tegelikel kogemustel, ühiselt kujundatud teadmistel ning ASD-ga noorte ja neid toetavate inimeste tegelikel olukordadel.

Soovitused on jagatud viieks põhivaldkonnaks:

1. Koolitusmaterjalide kujundus ja sisu.
2. Meetodid ja vormid.
3. Spetsialistide rollid ja ettevalmistus.
4. Hooldajate ja perekondade toetamine.
5. Süsteemsed ja poliitilised kaalutlused.

Iga soovitus peegeldab nii **ühiseid Euroopa põhimõtteid** kui ka **riiklikest kontekstidest saadud konkreetseid õppetunde**.

Võrdlev analüüs viitab tekkivale Euroopa raamistikule ASD-inimesi kaasava suhete ja ohutuse alase hariduse jaoks, mis toimib kolmel täiendaval tasandil:

- **Mikrotasand:** suunatud ASD-ga inimestele ja eesmärgiks on tagada juurdepääsetavus ja võimestamine selge, visuaalse ja samm-sammulise õppimise kaudu, mis on kohandatud individuaalsetele vajadustele ja sensoorsetele profiilidele.
- **Mesotase:** suunatud peredele ja spetsialistidele ning eesmärgiks on tugevdada koordineeritud ja emotsionaalselt turvalisi tugisüsteeme, kasutades ühist keelt, praktilisi vahendeid ja ühtseid sõnumeid kodus, koolis ja kogukonnas.
- **Makrotasand:** suunatud institutsioonide ja poliitikasüsteemide mõjutamisele, et edendada struktureeritud raamistikke, professionaalseid standardeid ja sektoritevahelist koostööd nii, et ASD-kompetentne seksuaalharidus muutuks riiklike süsteemide tunnustatud ja jätkusuutlikuks osaks.

Need omavahel seotud tasemed peegeldavad projekti põhieesmäärke, milleks on muutuste tekitamine mitte ainult individuaalsetes õppimistavades, vaid ka perekonna kaasatuses, kutseõppes ja institutsioonilises poliitikas. Lisaks juhivad need WP3 koolitusmaterjalide ja -meetodite väljatöötamist, tagades mõju isiklikul, sotsiaalsel ja süsteemsel tasandil.

5.1 KOOLITUSMATERJALIDE KUJUNDUS JA SISU

Alustamine põhitõdedest

Riiklikud uuringud näitavad, et ASD-ga noortel **puuduvad** sageli **põhiteadmised** oma keha, suhete ja nõusoleku kohta. Seetõttu peavad koolitusmaterjalid algama **samm-sammult konkreetse teabega**, liikudes järk-järgult abstraktsemate teemade poole.

Põhilised ehituskivid:

- Oma keha mõistmine: anatoomia, füüsilised aistingud ja isiklik hügieen.
- Emotsioonide tunnistamine – enda ja teiste omad.
- Sõprus, kiindumus ja piirid.
- Nõusolek ja iseseisvus: jah- ja ei-ütlemine ning meelemuutus.
- Ohutud ja ohtlikud olukorrad nii võrgus kui ka väljaspool võrku.
- Abi otsimine: usaldusväärsete inimeste ja ohutute kohtade leidmine.

Selgus, otsekoheus ja visualiseerimine

Kõik riiklikud aruanded on ühel meelel, et vaja on **selget, otsest ja visuaalset suhtlust**. Abstraktne keelekasutus ja eufemismid tekitavad segadust ja võõrandumist.

Soovitavad sisu põhimõtted:

- Kasutage **realistlikke visuaale**, mitte sümboliseid illustratsioone (nt tõelised inimkujud, mitte karikatuurid).
- Lisage **selged näited** sobivast ja sobimatust käitumisest.
- Esitage **lühike, segmentideks jagatud sisu**, mitte pikad loengud.
- Kombineerige teksti, visuaale ja heli, et tagada mitme meele kaudu juurdepääs.
- Integreerige **kontrollpunktid ja kordamine**, et tugevdada õppimist.

Näide (Eesti): Selle asemel, et arutada abstraktselt „armastusest“, näidake kahte inimest konkreetsetes sotsiaalsetes olukordades (kallistamine, vestlemine, online-vestlus) ja paluge õppijatel hinnata, kas iga tegevus on ohutu või konsensuslik.

Kultuuriline ja keeleline kohandamine

Iga riigi kontekst on oluline ja koolituse sisu peaks arvestama **kultuurilisi eripärasid**, säilitades samal ajal **autonoomsuse ja austuse põhimõtted**.

- **Itaalias** kasutage suhete ja emotsioonide raamistikku, et tasakaalustada soojust ja selgust.
- **Hispaanias** julgustage avatud arutelu ja osaluspõhiseid näiteid.
- **Eestis** eelistage sõna-sõnalisi, protseduurilisi selgitusi ja minimaalseid moraalseid raamistikke.

5.2 MEETODID JA VORMID

Paindlik ja personaliseeritud õpe

ASD-ga õppijate kognitiivsed profiilid ja sensoorsed eelistused on väga erinevad. Seetõttu peab koolitus olema **modulaarne, kohandatav ja kättesaadav**.

Meetod	Miks see toimib	Näited
1:1 sessioonid	Vähendab sotsiaalset stressi ja võimaldab personaliseerimist.	Eesti ja Itaalia levinud eelistus.
Väikesed eakaaslaste rühmad	Arendab empaatiat ja ühist õppimist; sobib enesekindlatele osalejatele.	Hispaania vabaühenduste töötubade mudel.
Stsenaariumipõhine õpe	Soodustab praktilist mõtlemist reaalse elu olukordades.	Rollimängud või videolõikude taasesitamine.
Visuaalsed tööriistakomplektid	Tugevdab arusaamist piltide ja järjekordade abil.	Illustreeritud nõusoleku tabelid, keha kaardid, „ohutu vs ohtlik“ kaardid.
Digitaalsed moodulid	Võimaldavad iseseisvat õppimist ja privaatsust.	Veebipõhised interaktiivsed juhendi või animatsioonid

Kaasdisaini praktikas

Koolitusmaterjalide väljatöötamine peaks **jätkuma osalusprotsessina**:

- Kaasake ASD-ga noored **sisu testijate** ja **kaasautoritena**, mitte ainult informantidena.
- Kutsu **hooldajad ja spetsialistid** üles hindama keelt ja kasutatavust.
- Testige materjale väikeste, mitmekesiste rühmade abil enne laiemat levitamist.

Hispaania kaasloome lähenemisviis, kus ASD-ga noored kinnitasid visuaalsete vahendite ja keele arusaadavust, võib olla eeskujuks kogu Euroopas.

Juurdepääsetavuse standardid

Kõik materjalid peaksid vastama **autismi-sõbralikele kommunikatsioonistandarditele**, sealhulgas:

- Ennustatav paigutus ja värvilahendus.
- Lihtne keel ja lühikesed laused.
- Selgete ikoonide ja kontrastsete visuaalide kasutamine.
- Vältida tuleb sensorset ülekoormust (vilkuvad pildid, valjud helid).
- Selged juhised juhendajatele sessioonide tempo ja kohandamise kohta.

5.3 SPETSIALISTIDE ETTEVALMISTUS JA ROLL

Spetsialistid on **süsteemi ja õppija vahelised tõlkijad**, kuid neil puudub sageli enesekindlus, vahendid ja institutsionaalne toetus. Kõik kolm riiklikku aruannet rõhutavad **struktureeritud, autismi valdkonnas pädeva spetsialistide koolituse** vajadust.

Arendatavad põhioskused

Kaasrahasstatud Euroopa Liidu poolt. Esitatud seisukohad ja arvamused on siiski ainult autori(te) omad ega pruugi kajastada Euroopa Liidu või Euroopa Komisjoni seisukohti. Euroopa Liit ega toetust andev asutus ei vastuta nende eest.

Co-funded by
the European Union

1. **Autismispetsiifilised suhtlemisoskused:** kuidas kasutada otsest, konkreetset ja empaatilist keelt.
2. **Tundlike teemade käsitlemine:** ebamugavustunde juhtimine, isiklike avalduste turvaline vastuvõtmine.
3. **Nõusoleku ja piiride mõistmine:** praktiliste näidete abil enese ja teiste austamise õpetamine.
4. **Kriisi äratundmine ja reageerimine:** väärkohtlemise või stressi hoiatusmärkide tuvastamine.
5. **Koostöö perekondadega:** usalduse ja järjepidevuse loomine erinevates keskkondades.

Kutsealase koolituse vormid

- **Juhtumipõhine õpe:** reaalse või simuleeritud juhtumite samm-sammuline analüüs.
- **Kollegide järelevalve:** väikesed rühmad mõtisklemiseks ja teadmiste vahetamiseks.
- **Ühine koolitus vanematega:** kodu ja kooli vahelise koostöö tugevdamine.
- **ASD-ga täiskasvanute kaasabi:** autentsuse ja perspektiivi lisamine.

Institutsionaalne toetus on kriitilise tähtsusega. Spetsialistide toetamiseks peavad olema selged eeskirjad, mis õigustavad seksuaalharidust osana autismiharidusest, mitte kui kõrvaltegevust või riskitegevust.

5.4 HOOLDAJATE JA PEREKONDADE TOETAMINE

Perekonnad on sageli **kõige püsivamaks osaks** ASD-ga noore inimese elus, kuid nad saavad selleks minimaalset ettevalmistust. Nad vajavad **teadmisi, vahendeid ja emotsionaalset tuge**, et toetada oma lapsi ilma hirmu või ülemäärase kaitseta.

Peamised toetuse valdkonnad

- **Vanematele suunatud töötoad:** selgitage, kuidas rääkida suhetest ja ohutusest, kasutades visuaalseid abivahendeid ja lihtsaid stsenaariume.
- **Võrdõiguslikud tugivõrgustikud:** hõlbustage kogemuste ja strateegiate jagamist rühmades.
- **Digitaalne ressurssikeskus:** pakkuda allalaaditavaid juhendeid, kontrollnimekirju ja usaldusväärsed linke.
- **Emotsionaalne heaolu:** korraldage vanematele sessioone ärevuse, süütunde ja läbipõlemise juhtimise teemadel.

Näited vanematele mõeldud vahenditest

- Illustreeritud brošüürid, mis selgitavad sõprust, piire ja nõusolekut.
- „Vestluskaardid“, mis aitavad algatada arutelusid.
- Ohutusplaanid veebis ja väljaspool veebi.
- Kinnitatud kohalike tugiteenuste nimekirjad.

Perekondade ja spetsialistide koostöö

Koolituse ülesehitus peaks tagama **kooskõla** koolis või teraapias õpetatava ja kodus kinnistatava vahel. See kooskõla on oluline, et vältida segadust ja vastuolulisi sõnumeid.

5.5 SÜSTEEMSED JA POLIITILISED KAALUTLUSED

Võrdlevad tulemused rõhutavad, et **heast tahtest ei piisa**. Institutsionaalsed struktuurid peavad autismi kaasava seksuaalhariduse integreerima peavoolu süsteemidesse. Projekti järgmises faasis tuleks toetada ka laiemat süsteemset reformi.

Soovitused süsteemide ja poliitika kujundajatele

1. **Riiklike suuniste väljatöötamine:** Iga riik peaks looma autismi alase suhtlemise ja seksuaalhariduse raamistiku, mille kinnitavad haridus- ja tervishoiuministriumid.
2. **Lisada õpetajakoolituse õppekavadesse autismi moodulid:** muutke autismipõhine suhtlemis- ja nõusolekuõpe osaks kogu professionaalsest ettevalmistusest.

3. **Integreerige eri sektorid:** ühendage koolid, noorteteenused, tervishoid ja pered ühiste turvaprotokollide alusel.
4. **Rahastage pilootprojekte ja hindamist:** eraldage ressursse tõenduspõhiste pilootkoolituste ja mõju hindamise jaoks.
5. **Edendage eakaaslaste kaasamist:** toetada ASD-ga noori ja täiskasvanuid haridustöötajate, mentorite ja konsultantidena.
6. **Tagada pikaajaline kättesaadavus:** materjalid peaksid olema tasuta, avatud lähtekoodiga ja regulaarselt uuendatavad autistide kogukonna panuse kaasabil.

Poliitiline eesmärk	Oodatav mõju
Autiste kaasava seksuaalhariduse riiklik raamistik	Järjepidevus ja legitiimsus spetsialistidele
Kohustuslik autism teadlikkus õpetajate ja psühholoogide koolituses	Parem suhtlus ja turvalisus
ASD-ga inimeste kaasamine disainiprotsessi	Suurem kaasatus ja usaldus
Avatud juurdepääsuga materjalid ja digitaalsed platvormid	Laiem ulatus, eriti maapiirkondades

23

Need soovitusel on täielikult kooskõlas ELi puuetega inimeste õiguste strateegiaga aastateks 2021–2030², milles kutsutakse üles tagama kaasav haridus ja tugevam kaitse vägivalda ja diskrimineerimise eest. Need vastavad ka Euroopa Lastegarantiile³, milles rõhutatakse iga lapse õigust kättesaadavale ja kvaliteetsele haridusele ja iseseisva elu toetamisele.

ASD-pädeva seksuaal- ja ohutuslase hariduse arendamisega aitab see projekt otseselt kaasa EL-i laiemale eesmärgile luua kaasav Euroopa haridusruum ⁽⁴⁾, mis ei jäta ühtegi õppijat tahaplaanile.

5.6 ÜLE-EUROOPALIKUD ÕPPETUNNID

Kuigi iga riigi kontekst on erinev, näitab võrdlev lähenemine ühtseid Euroopa vajadusi ja võimalusi:

- **Seksuaalsuse ja autismi teemaline vaikus** on ühine probleem kõigis kolmes riigis.
- **Praegu täidavad institutsioonilist lünka valitsusvälised organisatsioonid**, kuid see peaks üleminekuga muutuma avaliku sektori vastutuseks.
- **Ühine disainimudel** on osutunud tõhusaks, kohandatavaks ja korratavaks.
- Euroopas puudub ühine raamistik **autismi teemalise suhete ja ohutuse alase hariduse** jaoks, ning käesolev projekt võib olla selles valdkonnas teerajaja.

²https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/disability/union-equality-strategy-rights-persons-disabilities-2021-2030_en

³https://employment-social-affairs.ec.europa.eu/policies-and-activities/social-protection-social-inclusion/addressing-poverty-and-supporting-social-inclusion/investing-children/european-child-guarantee_en

⁴<https://education.ec.europa.eu/>

5.7 PRAKTILISTE SOOVITUSTE KOKKUVÕTE

Sihtgrupp	Soovitav fookus	Tegevuste näited
ASD-ga noored	Visuaalne, konkreetne, moodulipõhine õpe suhete, nõusoleku ja ohutuse teemadel.	Illustreeritud juhendid, interaktiivsed videod, individuaalsed sessioonid.
Hooldajad	Emotsionaalne tugi, suhtlusvahendid, omavaheline kogemuste vahetamine.	Vanemate töötoad, ohutuskaardid, kogukonnagrupid.
Spetsialistid	Pädeva autismspetsiifilise hariduse ja nõusoleku andmise alal.	Juhtumipõhine koolitus, ühine õpe ASD-ga täiskasvanutega.
Süsteemid ja poliitikakujundajad	Kaasavate raamistike ja rahastamise institutsionaliseerimine.	Riiklikud suunised, õppekava reform, hindamistööriistad.

5.8 LÕPPMÕTTED

Itaalia, Hispaania ja Eesti võrdlevad andmed näitavad selget teed edasi: **õppematerjalid peavad olema mitte ainult informatiivsed, vaid ka võimestavad**. Need peavad võimaldama ASD-ga noortel end mõista, teistega turvaliselt suhelda ja enesekindlalt suhteid hoida. Pered peavad tundma end pigem varustatuna, mitte hirmununa ja spetsialistid peavad tundma end ettevalmistatuna, mitte ebakindlalt.

Projekti tulemused on kooskõlas Euroopa peamiste poliitiliste prioriteetidega (nt ELi puuetega inimeste õiguste strateegia 2021–2030 ja Euroopa Lastegarantii), edendades juurdepääsetavat õppimist, isiklikku iseseisvust ja kaitset väärkohtlemise eest. Seega ei vasta tulevased WP3 õppematerjalid mitte ainult kohalikele vajadustele, vaid on ka eeskujuks ELi kaasava hariduse tagamise pühendumuse praktilisele rakendamisele liikmesriikides.

Kui neid soovitusi järjekindlalt rakendada, võivad need muuta seksuaal- ja ohutuslase hariduse **tabuteemast eluliselt tähtsaks autonoomsuse ja väärikuse** teemaks, mis ühendab erinevaid kultuurilisi kontekste ja loob Euroopa tasemel kaasatuse standardi.

6. REPLIKATSIOON : KUIDAS PROTSESSI TAASLUUA JA LAIENDADA

Itaalias, Hispaanias ja Eestis läbi viidud ühine kavandamisprotsess on osutunud **teostatavaks, ülekantavaks ja eetilisele põhjendatud lähenemisviisiks** tundlike teemade, nagu seksuaalsus, turvalisus ja suhted ASD-ga noorte seas, uurimiseks. Käesolevas jaotises kirjeldatakse **peamisi samme, soodustavaid tegureid ja väljakutseid**, et suunata edaspidist replikatsiooni teistes riikides või piirkondades.

Allpool esitatud replikatsiooniraamistik teisendab võrdlevad tulemused kaasava hariduse Euroopa metoodikaks. See pakub struktureeritud, kuid paindlikku mudelit, mida saab kopeerida ja kohendada erinevates ELi riikides. See lähenemisviis tagab, et Itaalias, Hispaanias ja Eestis saadud kogemused ei ole eraldiseisvad, vaid aitavad kaasa ühisele Euroopa visioonile ASD-d arvestavatest suhetest ja ohutusalasest haridusest.

6.1 PÕHIMETOODIKA

Protsessi edu tugines **osalusele, traumateadlikkusele ja autismi arvestavale ühisele disainilahendusele**, mis ühendas uurimistöö ja dialoogi. Selle peamised omadused olid järgmised:

1. Trianguleeritud sihtrühmad:

- ASD-ga noored ja noored täiskasvanud
- Mitteametlikud hooldajad (pered, vanemad)
- Spetsialistid (õpetajad, psühholoogid, sotsiaaltöötajad, tervishoiutöötajad)

2. Mitmefaasiline struktuur:

- Ettevalmistav kirjanduse ülevaade ja teenuste kohalik kaardistamine.
- Iga rühma jaoks eraldi läbiviidud koosloomesessioonid.
- Tulemuste süntees ja valideerimine ühises refleksioonitöötas.

3. Kaasav kommunikatsioonidisain:

- Lihtsustatud, otsene keel.
- Visuaalsed abivahendid ja stsenaariumipõhised juhised.
- Ennustatav sessiooni struktuur ja sensoorselt sõbralik keskkond.

4. Eetika- ja kaitsepõhimõtted:

- Vabatahtlik osalemine ja teadlik nõusolek kättesaadavas vormis.
- Koolitatud juhendajate poolt tagatud emotsionaalne turvalisus.
- Selged piirid ja aruandlusprotseduurid tundlike arutelude jaoks.

Seda struktuuri saab rakendada igas Euroopa kontekstis, tingimusel et juhendajad kohandavad keelt, näiteid ja materjale kohalike kultuurinormide ja osalejate kognitiivse mitmekesisusega.

6.2 REPLIKATSIOONI PÕHIKOMPONENDID

Element	Kirjeldus	Miks see on oluline
Ühine disain	Osalejaid koheldakse teadmiste valdajatena, mitte uurimisobjektidena.	Loob usalduse ja tulemuste asjakohasuse.
Vahendaja ettevalmistus	Kooskonnad peavad olema koolitatud autismi kommunikatsiooni ja traumade tundlikkuse alal.	Vältib kahju ja arusaamatusi.
Keskkonnaohutus	Väikesed, rahulikud ja meeli rahustavad ruumid.	Võimaldab osalemist ja vähendab ärevust.
Aja paindlikkus	Võimaldab vajaduse korral pikemaids seansse või pause.	Arvestab erinevaid töötlemiskiirusi.
Interaktiivse tagasiside tsükliid	Kinnitage tulemused osalejatega pärast iga etappi.	Tagab täpsuse ja võimekuse suurenemise.
Interdistsiplinaarsed meeskonnad	Koondada haridustöötajad, psühholoogid ja ASD-ga inimesed konsultantide meeskonnaks.	Tasakaalustab erialateadmisi ja praktilisi kogemusi.

Tulemused näitavad, et kuigi ühised Euroopa põhimõtted pakuvad tugeva aluse, on kohalik kohandamine hädavajalik. Ühisloome käigus selgus, et erinevused kultuurinormides, koolistruktuurides ja sotsiaalsetes hoiakutes tähendavad, et näited, keel ja tegevused tuleb iga kontekstiga kohandada, säilitades samal ajal põhiprintsiibid

nagu osaluspõhine ühisloome, traumateadlik juhendamine ja eetiline kaitse.

See tagab, et koolitusmaterjalid on asjakohased ja tõhusad erinevates riikides.

Põhielemendid (jäävad samaks)	Kohandatavad elemendid (kohandatakse vastavalt kohalikele vajadustele/aspektidele)
Kaasloome ja osaluslik eetika	Materjalides kasutatav keel ja terminoloogia
Adekvaatne ettevalmistus fasiliteerimiseks	Seksuaalsuse teemade kultuuriline ja sotsiaalne raamistik
Visuaalne, sõnaline ja kättesaadav suhtlus	Näited, juhtumid ja visuaalsed abivahendid
Eetilised tagatised ja teadlik nõusolek	Institutsioonilised partnerlused ja rakendamisvormid

6.3 ÜHISED VÄLJAKUTSED JA NENDE LAHENDAMINE

- Värbamisraskused:** ASD-ga noored võivad karta hukkamõistu või mõista valesti sessioonide eesmärki.
  - *Lahendus:* teha koostööd usaldusväärsete kohalike organisatsioonidega ja kasutada selgeid, visuaalseid kutseid.
- Emotsionaalne tundlikkus:** vestlused suhetest ja väärkohtlemisest võivad põhjustada stressi.
  - *Lahendus:* pakkuda professionaalset järelevalvet ja tagada seansijärgne toetus.
- Institutsionaalsed takistused:** koolid või asutused võivad osalemisele vastu olla stigma või aja puudumise tõttu.
  - *Lahendus:* kujundada projekt hariduslase võimestamise ja kaitsmise projektina, mitte „seksuaalharidusena“
- Ressursi piirangud:** Üks-ühele tunnid nõuavad rohkem aega ja töötajaid.
  - *Lahendus:* planeerida väiksemad pilootgrupid ja laiendada tegevust järk-järgult; koolitada vabatahtlikke ja eakaaslastest mentoreid.
- Kultuurilised tabud:** konservatiivses keskkonnas (nt Eestis) nõuab intiimsuse teema arutamine usaldust ja neutraalsust.
  - *Lahendus:* alustage üldise turvalisuse ja emotsionaalse kirjaoskuse teemadest, enne kui liigute seksuaalsuse teemadele.

6.4 PRAKTILISED NÄPUNÄITED TULEVASTELE MEESKONDADELE

Replikatsiooni raamistik ei ole ainult metodoloogiline, vaid ka strateegiline: see loob aluse WP3 raames välja töötatud õppematerjalide ja koolitusprogrammide kavandamiseks, katsetamiseks ja laiendamiseks.

Muutes ühisloome käigus saadud teadmised praktilisteks mallideks juhtimise, suhtlemise ja eetilise juhtimise jaoks, tagab see mudel, et järgmine projektietapp tugineb valideeritud Euroopa tõenditele. Seetõttu peaks iga tulevane koolitusmoodul kajastama samu põhimõtteid, mis on kindlaks tehtud selles võrdlevas etapis ja esitatud allpool:

- **Alusta usaldusest:** investeeeri aega suhete loomisse enne andmete kogumist.
- **Lihtsusta kõike:** kasuta lühikest, otsest keelt, konkreetseid näiteid ja visuaalseid vahendeid.
- **Dokumenteeri visuaalselt:** märkmetesse võib lisada piktogramme või diagramme, et neid oleks lihtsam meelde jätta.
- **Julgusta tagasiside kaudu:** esita tulemused osalejatele alati kättesaadavas vormis.
- **Kaasa ASD-ga täiskasvanuid kaasjuhendajatena:** nad on autentsuse ja suhtlemisvõime eeskujud.

- **Mõtiskle pärast iga sessiooni:** juhendajad peaksid arutlema, et tabada emotsionaalseid ja kontekstuaalseid nüansse.

6.5 LÖPPSÕNAD

Selle protsessi kordamine ei tähenda lihtsalt metoodika kordamist, vaid **kaasatuse juurutamist standardse tavana ja süsteemse standardina kogu Euroopas**. Tagades, et ASD-ga inimeste hääl jääb kesksse kohale, muutub ühine kavandamine jätkusuutlikuks sillaks teadusuuringute, hariduse ja sotsiaalsete muutuste vahel. Kolmest riiklikust pilootprojektist alguse saanud algatus võib nüüd areneda **Euroopa mudeliks, mis toetab ASD- ga noorte iseseisvust, turvalisust ja väärikust**.

VERA ühisloome mudel edendab nii järjepidevust kui ka innovatsiooni: järjepidevust ühiste eetiliste ja pedagoogiliste põhimõtete kaudu ning innovatsiooni kohanemise kaudu erinevate kultuuriliste ja institutsionaalsete tingimustega. See lähenemisviis on kooskõlas ELi puuetega inimeste õiguste strateegia 2021–2030, Euroopa Lastegarantii ja Euroopa haridusruumi eesmärkidega, mis ühiselt nõuavad kõigile õppijatele kättesaadavat, kaasavat ja õigustel põhinevat haridust. Projekti järgmises faasis (WP3) tõlgitakse see raamistik konkreetseteks koolitusmaterjalideks ja õpikogemusteks, näidates, kuidas kaasatust saab kavandada, õpetada ja säilitada süsteemide üleselt.

